

ESTUDIS D'HISTÒRIA AGRÀRIA

POBLAMENT, DESPOBLAMENT
I HÀBITAT A L'ÈPOCA MODERNA
I CONTEMPORÀNIA

36

Estudis d'Història Agrària

CENTRE D'ESTUDIS HISTÒRICS INTERNACIONALS (Universitat de Barcelona)

CENTRE DE RECERCA D'HISTÒRIA RURAL (IRH-Universitat de Girona)

36

2024

REVISTA FUNDADA L'ANY 1978 PER

Emili Giralt i Raventós

DIRECCIÓ

Rosa Congost Colomer (Història i Institucions Econòmiques, Universitat de Girona)

Llorenç Ferrer Alòs (Història Contemporània, Universitat de Barcelona)

CONSELL DE REDACCIÓ

Josep Colomé Ferrer (Història Econòmica, Institucions, Política i Economia Mundial, Universitat de Barcelona),
Pere Benito Monclús (Geografia, Història i Història de l'Art, Universitat de Lleida), Jaume Dantí Riu (Història
Moderna, Universitat de Barcelona), Antoni Furió (Història Medieval, Universitat de València),

Rosa Lluch Bramon (Història Medieval, Universitat de Barcelona), Antònia Morey (Història i Institucions
Econòmiques, Universitat de les Illes Balears), Patrici Pojada (Història Moderna, Universitat de Perpinyà),
Santi Ponce Vivet (Comunicació, Universitat de Vic), Enric Saguer Hom (Història i Institucions Econòmiques,
Universitat de Girona), Antoni Riera Melis (Història Medieval, Universitat de Barcelona), Enric Vicedo Rius
(Història i Institucions Econòmiques, Universitat de Lleida)

CONSELL ASSESSOR

Ignasi Aldomà (Universitat de Lleida), Maurice Aymard (École des Hautes Études en Sciences Sociales),
Fernanda Barcos (Universitat Nacional de La Plata), Giuliana Biagioli (Universitat de Pisa), Gérard Béaur
(École des Hautes Études en Sciences Sociales / CNRS), Paul Brasley (Universitat de Exeter), Criss Briggs
(Universitat de Cambridge), Salvador Calatayud (Universitat de València), Aymat Catafau (Universitat de Perpinyà),
Franco Cazzola (Universitat de Bolonya), Ramon Garrabou (Universitat Autònoma de Barcelona), Paul Friedman
(Universitat de Yale), Gonçal Artur López Nadal (Universitat de les Illes Balears), Julie Marfany (Universitat de
Durham), Nicolás Marty (Universitat de Perpinyà), Jesús Millán (Universitat de València), Isabel Moll (Universitat
de les Illes Balears), Manoela Pedroza (Universitat Federal Fluminense), Joan Peytavi Deixona (Universitat de
Perpinyà), Gabriela Piccini (Universitat de Siena), Ricardo Robledo (Universitat de Salamanca), Ofelia Rey
(Universitat de Santiago de Compostela), Philipp Schofield (Universitat d'Aberystwyth), Pegerto Saavedra
(Universitat de Santiago de Compostela), Paolo Tedeschi (Universitat Bocconi, Milà), Enric Tello (Història Econò-
mica, Institucions, Política i Economia Mundial, Universitat de Barcelona), Nadine Vivier (Universitat de Le Mans)

SECRETARI

Lisard Palau (Universitat de Barcelona)

MAQUETACIÓ, CORRECCIÓ I EDICIÓ

Edicions de la Universitat de Barcelona

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Sumari

DOSSIER: POBLAMENT I DESPOBLAMENT A L'ÈPOCA MODERNA I CONTEMPORÀNIA

- 11 El poblament a la regió de Tortosa (Baix Ebre i Montsià) i l'agricultura (segles XII-XIX)
The settlement of the region of Tortosa (Baix Ebre and Montsià) and agriculture (12th-19th centuries)
El poblamiento en la región de Tortosa (Baix Ebre y Montsià) y la agricultura (siglos XII-XIX)
Emeteri Fabregat Galcerà
- 51 Factors de resiliència rural a les Illes Balears, 1950-1991
Rural resilience factors in the Balearic Islands, 1950-1991
Factores de resiliencia rural en las Islas Baleares, 1950-1991
José Antonio García-Barrero
- 87 Poblament i despoblament a la Catalunya del Nord, segles XIX i XX: un estat de la qüestió
Population and depopulation in Northern Catalonia, 19th and 20th centuries: a state of the issue
Población y despoblación en la Cataluña Norte (Francia), siglos XIX y XX: un estado de la cuestión
Nicolas Marty
- 125 Despoblación rural y urbanización en Cataluña. Una aproximación demoespacial (1900-2021)
Despoblament rural i urbanització a Catalunya. Una aproximació demoespacial (1900-2021)
Rural depopulation and urbanization in Catalonia. A demoespacial approach (1900-2021)
Joaquín Recaño

MISCEL·LÀNIA

- 167 L'evolució de les tècniques de pesca al lllevant espanyol i la comercialització del peix fresc a la ciutat de Barcelona: 1890-1930
The evolution of fishing techniques in eastern Spain and the trade in fresh fish in the city of Barcelona: 1890-1930
La evolución de las técnicas de pesca en el levante español y la comercialización del pescado fresco en la ciudad de Barcelona: 1890-1930
Daniel Muntané i Pueyo
- 187 L'oli de ginebre: producció i comerç a la Catalunya d'època moderna. Estudi dels forns de ginebre a les Terres de l'Ebre
Junipers oil: production and trade in Catalonia during the modern age. Study of the juniper ovens in "Terres de l'Ebre"
El aceite de enebro: producción y comercio en la Cataluña de época moderna. Estudio de los hornos de enebro en las Tierras del Ebro
Judit Vidal Bonavila
- 215 Glosario del instrumental agropecuario registrado en las aduanas del sur de Aragón (mediados del siglo xv)
Glossari de l'instrumental agropecuari registrat a les duanes del sud d'Aragó (mitjan segle xv)
Glossary of the agricultural and livestock instruments recorded in the customs of southern Aragon (15th century)
Concepción Villanueva Morte

Crida per rebre articles per als dossiers dels propers números d'*Estudis d'Història Agrària* i proposta de números monogràfics

La revista *Estudis d'Història Agrària* vol mantenir la publicació d'un dossier a cada número. És per això que la revista fa una crida a tots els agraristes i investigadors que treballen sobre els temes que exposem a continuació perquè envïin articles per ser sotmesos a avaluació i publicats en els números següents dins dels citats monogràfics:

Humanitats digitals i història agrària
Transports i infraestructures en el món rural

Podeu enviar propostes de monogràfics al Consell de Redacció de la revista (eha@ub.edu).

A part dels articles per a aquests dossiers, es poden enviar treballs per a la secció de Miscel·lània, que també seran subjectes d'avaluació d'acord amb les normes que es troben a la revista.

Darrers números i dossiers publicats

12. El pairalisme
13. Alimentació i història
14. La ramaderia: aspectes de la seva evolució
15. Agricultura mediterrànies contemporànies
16. Franquisme i món rural a Catalunya
17. Homenatge al Dr. Emili Giralt i Raventós
18. Economies de muntanya a Catalunya
19. Pluriactivitat en el camp català
20. Les transformacions agràries a la Catalunya del segle XVIII. 40 anys després de la tesi de Pierre Vilar
21. Miscel·lània
22. Els capítols matrimonials en el món rural
23. Usos agraris i no agraris de l'aigua, clima i episodis extrems
24. Enginyeria hidràulica i drets al voltant de l'aigua
25. Conflictes i negociació en el món rural
26. Vins i aiguardents
27. Arqueologia i història agrària
28. La introducció i l'expansió de nous conreus
29. Dones i món rural
- 30-31. Miscel·lània
32. Miscel·lània
33. Clima i Història
34. Catàstrofes i canvi social
35. Poblament, despoblament i hàbitat a l'època medieval
36. Poblament i despoblament a l'època moderna i contemporània

Si esteu interessats a rebre els números de la revista en paper, podeu enviar les vostres dades personals o acadèmiques i un número de compte bancari on carregar els rebuts a eha@ub.edu. Només es cobren els números a mesura que van sortint i a un preu reduït.

Normes per a la recepció d'originals, avaluació dels articles i característiques formals

1. La revista *Estudis d'Història Agrària* accepta per publicar qualsevol manuscrit (article, nota, ressenya, crítica de llibres, repàs bibliogràfic o estat de la qüestió) relatiu a l'anàlisi històrica de l'agricultura i la societat rural en el sentit més ampli i des d'enfocaments interdisciplinaris, ja siguin treballs teòrics, metodològics o empírics.
2. Els treballs, que han de ser originals i no es poden haver enviat a cap altra revista per ser avaluats, s'han d'enviar per correu electrònic a eha@ub.edu.
3. La revista utilitza el sistema doble cec i el Consell de Redacció sotmetrà els originals a avaluació de dues persones externes al Consell de Redacció i especialistes en el tema en qüestió, els quals, en el termini de dos mesos, informaran sobre la conveniència o no de publicar-los, o introduir-hi modificacions. En cas de desacord, es demanarà l'opinió d'un tercer avaluador. Les raons de l'acceptació o rebuig de l'article es comunicaran a l'autor que, en cas d'acceptació, haurà d'introduir-hi les modificacions convenients. El Consell de Redacció revisarà aquestes modificacions per comprovar que s'ajusten a la proposta dels avaluadors.
4. La secretaria de la revista *Estudis d'Història Agrària* trametrà rebut dels originals en el termini de quinze dies i el Consell de Redacció resoldrà si es publiquen en un termini de sis mesos.
5. El text haurà d'anar acompanyat d'una pàgina que contingui el títol del treball, el nom de l'autor o autors, l'adreça completa, inclosa la del centre de treball o la filiació institucional de l'autor, el telèfon, l'adreça electrònica i el número ORDID d'investigador. També caldrà fer constar si la recerca que ha donat lloc al treball s'ha beneficiat d'alguna mena d'ajut i si el treball en qüestió s'ha presentat en seminaris, congressos, etc. Així mateix, s'adjuntarà un resum en llengua original de l'escrit, en català, castellà i anglès, que inclogui el títol i exposi, en cent paraules com a màxim, el contingut i els resultats del treball. Igualment es faran constar les paraules clau en les tres llengües.
6. El text també anirà acompanyat d'una declaració d'originalitat de l'article per part de l'autor.
7. La llengua de la revista és el català. Tot i així, els originals es publicaran en la llengua en què hagin estat escrits (qualsevol llengua de l'Estat Espanyol, francès i anglès). Si el Consell de Redacció acordés de traduir-los, es tindria en consideració l'opinió de l'autor.
8. L'extensió màxima de l'article serà de 35 pàgines (12000 paraules) inclosos gràfics, quadres, mapes, bibliografia i annexos, tot i que el Consell de Redacció podrà considerar treballs de més extensió per la seva rellevància. El text ha de ser escrit a una cara i a doble espai. Les notes a peu de pàgina cal numerar-les correlativament i ubicar-les a peu de pàgina. Els quadres i les figures es numeraran correlativament, portaran un breu títol i indicaran llurs fonts. Si les citacions a l'interior del text superen les quatre línies, aniran a un espai, en cursiva i amb marges diferents als generals. Per la redacció s'utilitzaran els criteris de la Universitat de Barcelona <https://www.ub.edu/cub/criteris.php> en aquells aspectes no definits en aquest apartat.
9. També s'enviarà una versió de l'article neta de referències personals en notes, citacions bibliogràfiques, agraïments o participació en projectes de recerca per tal de facilitar la tasca als avaluadors.
10. El sistema de citacions bibliogràfiques es farà utilitzant el sistema APA 7a amb la finalitat d'homogeneïtzar les bibliografies. No s'acceptaran les referències bibliogràfiques senceres

ni abreujades en les notes a peu de pàgina. Poden trobar-se les característiques d'aquest sistema de citació a www.scribbr.com/apa-style/apa-seventh-edition-changes/.

(LLONCH, 1998, pp. 39-41)

(COLOMÉ, Ferrer & Valls, 2016)

11. La revista no cobrarà cap mena de taxa per a la publicació a *Estudis d'Història Agrària* tant de manera directa com indirecta
12. Les referències bibliogràfiques citades en el text es recolliran en una llista al final de l'article i tindran el format APA indicat més amunt. Es farà constar el DOI de l'article o treball citat, si es coneix

Exemples de citacions bibliogràfiques (sistema APA 7):

(Articles)

LLONCH, M. (1998). «La capacitat exportadora de la indústria catalana del gènere de punt (1876-1935)», *Recerques*, 37, 165-194.

Disponible a: <https://doi.org/10.1177/152700250000100304>

(Llibres)

SERRA PUIG, E. (1988). *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*. Crítica.

(Tesis)

TELLO, E. (1987). *Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana (1702-1861)* (Tesi doctoral, Universitat de Barcelona). Disponible a: <http://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/35538>

(Capítols de llibre)

COLOMÉ FERRER, Josep (2015). «Expansió vitícola, consolidació de la propietat capitalista de la terra i conflictivitat social a la Catalunya prelitoral durant el segle XIX: la comarca del Penedès». Dins Josep COLOMÉ FERRER i altres (ed.), *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 245-279.

13. Només s'enviaran les proves d'impressió una vegada i s'hauran de retornar en un termini màxim de deu dies. Després ja no es podran introduir modificacions.
14. Els autors rebran el PDF de l'article per fer-ne la difusió que creguin convenient i un exemplar en paper de la revista. Podran adquirir-ne més exemplars en paper a preu reduït.

Drets d'autor

15. Des del número 29 (2017) els textos publicats a *Estudis d'Història Agrària* no tenen càrrecs d'enviament ni de tramitació (APC) i estan subjectes a una llicència de reconeixement No comercial de Creative Commons (CC-BY-NC) que permet compartir l'obra amb tercers, sempre que se'n reconegui l'autoria, la publicació inicial en aquesta revista, es compleixin les condicions de la llicència i no se'n faci cap ús comercial. Es poden consultar i distribuir lliurement sempre que se'n citi l'autor i l'editor.

Per tant, *Estudis d'Història Agrària* compleix la definició d'accés obert de la declaració de la iniciativa d'accés obert de Budapest. La revista permet que l'autor o autors tinguin els drets d'autor i els drets de publicació sense restriccions.

DOSSIER: POBLAMENT I DESPOBLAMENT A L'ÈPOCA MODERNA I CONTEMPORÀNIA

El poblament de la regió de Tortosa (Baix Ebre i Montsià) i l'agricultura (segles XII-XIX)

The settlement of the region of Tortosa (Baix Ebre and Montsià) and agriculture (12th-19th centuries)

El poblamiento en la región de Tortosa (Baix Ebre y Montsià) y la agricultura (siglos XII-XIX)

Emeteri Fabregat Galcerà¹

Resum

Al llarg del text expliquem l'evolució demogràfica de la regió de Tortosa entre mitjan segle XII i el 1900, i la seva relació amb l'agricultura, principal activitat econòmica de la població. Durant tot el període hi hagué un marc institucional estable basat en els usos comunals i especialment en l'aprisió. Distingim dos períodes: un primer, fins al 1700, caracteritzat inicialment per un intens moviment repoblador (segle XIII), amb èxits importants basats en l'agricultura de regadiu i fracassos on l'agricultura era de secà, seguit per un llarg període d'estancament; i un segon període, entre el 1700 i el 1900, d'intens creixement demogràfic i agrícola basat en la intensificació (ampliació del regadiu) i l'especialització (conreu de l'olivera). El resultat serà el predomini d'una petita propietat molt parcel·lada.

Paraules clau: Tortosa, evolució demogràfica, repoblació, nuclis de població, aprisió, intensificació agrícola, especialització agrícola.

Abstract

Throughout the text, we explain the demographic evolution on the Tortosa region between the middle of the 12th century and the 1900 and its relation with the agriculture, the principal economic activity of the population. During all the period there was a stable institutional framework based on the communal uses and specially on the *aprisió*. We dis-

1. ORCID 009-0000-1550-6651. Professor d'Institut. Investigació i doctorat al Departament d'Economia i Història Econòmica, Unitat d'Història Econòmica, Facultat d'Economia i Empresa, Universitat Autònoma de Barcelona. Correu electrònic: emeteri.fabregat@gmail.com.

Rebut: III/2024. Avaluació: V/2024. Versió definitiva: VII/2024.

tinguish two periods, the first, until the 1700, initially characterized by an intense repopulation movement (s. XIII), with important successes based on the irrigated agriculture and extended failures related to rain-fed agriculture, followed by a long period of stagnation; and a second period between the 1700 and the 1900, of intense demographic and agricultural growth based on the intensification (irrigation extension) and the specialization (olive cultivation). The result was the predominance of a small property very fragmented.

Keywords: Tortosa, demographic evolution, repopulation, village, *aprisió*, agricultural intensification, agricultural specialization.

Resumen

A lo largo del texto explicamos la evolución demográfica de la comarca de Tortosa entre el siglo XII y 1900 y su relación con la agricultura, principal actividad económica de la población. Durante todo el período hubo un marco institucional estable basado en los usos comunales y especialmente en la presura. Distinguimos dos períodos: el primero, hasta finales del siglo XVIII, caracterizado inicialmente por un intenso movimiento de repoblación (siglo XIII), con importantes éxitos basados en la agricultura de regadío y fracasos donde la agricultura era de secano, seguido de un largo período de estancamiento; y un segundo período, entre 1700 y 1900, de intenso crecimiento demográfico y agrícola basado en la intensificación (expansión del riego) y la especialización (cultivo del olivo). El resultado fue el predominio de una pequeña propiedad muy parcelada.

Palabras clave: Tortosa, evolución demográfica, repoblación, núcleos de población, presura, intensificación agrícola, especialización agrícola.

Introducció

En aquest treball estudiarem el poblament de la regió de Tortosa, delimitada de manera força imprecisa quan va tenir lloc la conquesta cristiana de la ciutat i que a grans trets es correspon amb les comarques del Montsià i el Baix Ebre, entre mitjan segle XII i el 1900, tant des del punt de vista demogràfic —nombre d'habitants i nuclis de població existents— com agrícola. Distingirem dos períodes: el primer, fins al segle XVII, caracteritzat primer per un creixement intens però curt (segle XIII) i després per un estancament prolongat de la població i una agricultura basada en gran part en el regadiu (segles XIV-XVII); i un segon període, que correspon als segles XVIII i XIX, caracteritzat per un important increment demogràfic i del nombre de poblacions, i per l'extensió, especialització i intensificació agrícola. El marc institucional que, tot i alguns canvis, regulà l'accés de la població als recursos naturals i a la propietat de la terra i de l'aigua, fou comunal, amb l'aprisió pagesa com a figura cabdal, molt favorable als pobladors populars.

No tota aquesta regió tingué la mateixa evolució ni tampoc el mateix tipus d'agricultura, per la qual cosa —i per a facilitar l'anàlisi— l'hem dividit en cinc zones que, tot i algunes possibles contradiccions, presenten unes característiques similars:

1. **Eix de l'Ebre**, de Benifallet al delta. Agrupa les localitats de Benifallet, Tivenys, Xerta, Aldover i Tortosa, les úniques que semblen existir abans del segle XIII. A més de terres a les Planes, la zona es distingeix per disposar de terres alluvials situades al costat de l'Ebre, les quals es poden regar a partir de pous de sènia i també, al marge dret, de l'aigua derivada de les muntanyes del Port, cosa que permeté des de molt prompte intensificar els conreus. Per la seva importància cal individualitzar la ciutat de Tortosa, formada per l'espai urbà i una extensíssima zona rural.
2. **Eix del Sénia**, format per la Sénia, Ulldecona i Alcanar, aparegudes al segle XIII i que disposaren per a regar d'aigua derivada del riu Sénia i, al tram final, de pous de sènia. Encara que part del seu territori se situa a les Planes, el més característic són les terres regades pròximes al Sénia.
3. **Les Planes**, terrasses quaternàries situades, al marge dret de l'Ebre, entre les terres alluvials del costat del riu, les muntanyes del Port, el Sénia i el mar, i al marge esquerre, entre l'Ebre, la serra de Cardó i el mar. Són terres pedregoses, de poca profunditat i de secà, poc aptes per a l'agricultura cerealícola però sí per a l'olivera, el garrofer i la vinya. El límit amb les muntanyes se situa al voltant dels 400 m, per sobre dels quals no és possible el conreu de l'olivera. Cinc de les localitats existents en aquesta zona aparegueren al segle XIII —el Godall, la Galera, Freginals, Amposta i el Perelló— i les setze restants, als segles XVIII i XIX —els Reguers, Roquetes, Jesús, Vinallop, Santa Bàrbara, Masdenverge, La Miliana, els Valentins, el Castell, Sant Joan del Pas, la Ràpita, l'Ampolla i l'Ametlla.
4. La **muntanya mitjana**, amb Paüls i Alfara de Carles, dues localitats aparegudes al segle XIII. La seva agricultura comparteix moltes característiques amb les Planes, però disposen d'aigua de reg provinent de surgències situades als vessants del Port.
5. El **delta de l'Ebre**, un ampli ventall de terres alluvials d'escassa altura, situades a la desembocadura del riu, entre les terrasses quaternàries i el mar, repartit en dos hemideltas: el dret i l'esquerre. Històricament aquesta divisió s'ha anat modificant a mesura que ha anat canviant el curs final de l'Ebre. Abans de la inauguració de les dues xarxes de reg derivades de l'Ebre —la de l'hemidelta dret el 1859 i la de l'esquerre el 1912— les condicions naturals eren força diferents de les actuals, amb un predomini de terres molt seques i salades. Hi podem distingir tres àmbits: *a*) les motes o levées, terres llimoses d'origen alluvial situades als costats del riu i per sobre dels 2 m d'altitud, i les tores, més allunyades del riu i aïllades (cap al 1850 eren el 9% de la superfície total); *b*) terres arenoses d'origen marítim, salinoses, seques, situades per sota dels 2 m d'altitud, situades entre les motes, les llacunes i el mar (eren el 59% del total); *c*) les llacunes i zones pantanoses, inundades totalment o parcialment, de profunditat diferent, ocupades en gran part per aigua salada (31% restant). Fins al segle XVIII al delta no hi hagué cap nucli de població permanent, tot i els desplaçaments estacionals per

a explotar la sal, la pesca i la sosa. Posteriorment apareixeran Sant Jaume d'Enveja, la Cava, Jesús i Maria i, al límit de l'hemidelta dret, l'Aldea i Camarles.

Deixem fora l'alta muntanya del massís del Port i la serra de Cardó. Encara que hi hagué importants aprofitaments dels seus recursos naturals, els intents d'establir-hi nuclis permanents de població fracassaren.

El poblament entre els segles XII i XVII

La creació d'un marc institucional estable

La conquesta militar de Tortosa per unes heterogènies hosts comtals el 1148 (Salrach, 1980: 260-272; Virgili, 2001: 31-72) comportà la creació d'un marc institucional favorable als elements populars, fet que es produí i es mantingué no sense dificultats. Aquest marc regulava l'accés dels pobladors populars als recursos naturals i a la propietat de la terra i de l'aigua, tot deixant-los fora del sistema senyorial. Aquesta regulació s'aplicà en la colonització de gran part del territori fins a final del segle XIX, quan el triomf de la Revolució Liberal i el mateix èxit del moviment colonitzador l'eliminaren del tot. En resum, unes regulacions medievals regiran el poblament i la colonització del territori al llarg de tot el període estudiat, motiu pel qual cal que hi dediquem una certa atenció.

L'arribada el 1148 d'un nou grup social, ideològic i polític, el cristià, inexistent en aquell moment, marginà i subordinà el grup dominant, el musulmà, i mantingué en una situació similar el jueu. Aquest fet comportà una ruptura amb la situació anterior difícil de definir, però segurament comportà una reducció del nombre d'habitants i una transferència de propietats dels derrotats als conqueridors. El resultat fou una societat segregada en tres grups, dominada pel cristià, uniformitzada amb la desaparició dels jueus (final del segle XV) i dels musulmans i moriscos (començament del XVII). Malauradament, les dades disponibles no ens permeten analitzar l'evolució d'aquests dos grups, encara que la lectura de la documentació de l'època apunta cap a la migració d'importants contingents de població islàmica.

Amb la conquesta cristiana, l'autoritat pública i les rendes que comportava correspongueren a Ramon Berenguer IV, que ho repartí entre diversos elements feudals fins que es reunificaren a favor de la Corona a final del segle XIII (Fabregat, 2006a: 24-43 i 147-151; Shideler, 1987: 183-196). Tot això, però, tingué una escassa transcendència econòmica i social, ja que la regulació dels recursos quedà en mans dels pobladors populars, que els administraren d'acord amb els seus interessos.

El botí territorial es repartí entre els participants en la conquesta —nobles, institucions eclesiàstiques i elements populars— en funció de la seva importància. No disposem d'un registre unificat del repartiment, però es pot analitzar a partir dels documents conservats, sobretot en arxius eclesiàstics i d'ordes militars. Aquest fet, però, pot oferir una imatge esbiaixada de la realitat, ja que la documentació dels arxius pot fer semblar que els anys pos-